

Reményik Bulcsú – Dávid Lóránt (2014): A thanaturizmus fejlesztési lehetőségei Kelet-Közép-Európában. Jászberényi Melinda (szerk.): *A kulturális turizmus sokszínűsége*. Nemzeti Közzolgálati és Tankönyvkiadó, Budapest. pp. 203–215.

Seaton, A. V. (2004): Háború és thanaturizmus: Waterloo, 1815–1914. – *Aetas*, 2004 (3–4) pp. 220–244.

Stone, Philip – Sharpley, Richard (2008): Consuming Dark Tourism. A Thanatological Perspective. – *Annals of Tourism Research*. 35. (2.) pp. 574–595.

Szabó János József (2002): *Az Árpád-vonal. A Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban*. Timp kiadó, Budapest

Szabó János József (2010): *Az Árpád-vonal útikönyve. Történetek a Füstí Fecskéből*, Timp Kiadó, Budapest

SZŐCS LEVENTE

VILÁGHÁBORÚK EMLÉKEZETE GYERGYÓI NÉPI ÖNÉLETRAJZOKBAN

Bevezetés

Az emberi társadalom történetek segítségével tartja életben emlékeit. A történet azonban igencsak tág fogalom. Legyen szó egy hétköznapi beszélgetés során elmondott eseményről, vagy a történelmtudomány valamely írott munkájáról, netán egy irodalmi regényről, ezek mind az emberi emlékezet által létrehozott, elmondott vagy leírt történetek. Egy történet létrejötte, továbbadása márpedig csak emberek közötti kommunikáció által lehetséges. Az egyéni emlékezet kommunikációs folyamatokban való részvétel során alakul ki, és csakis a kommunikáció révén marad életben. A kommunikáció ugyanakkor egy adott társadalmi csoportot (legyen az akár család, akár vallási vagy nemzeti közösség) feltételez.¹ Ugyancsak társas interakciókra, tehát kommunikációs aktusokra épül a kollektív emlékezetnek a „közelmúltra” kiterjedő része, a kommunikatív emlékezet, vagy másképpen a biografikus emlékezet.² Jelen esetben a világháborúk mint nagy társadalmi események történeteivel szeretnénk foglalkozni. Valójában csak néhányal, hiszen ezek a történetek megszámlálhatatlanok. Talán nincs is olyan ember, aki legalább egyszer ne találkozott volna ilyen történettel. Háborúban részt vett, hazatért egyéntől hallott történettel, vagy az ő történetét tovább mondó családtag, ismerős közlésével, vagy akár történelemkönyvben, regényben olvasott, filmen látott történettel – mindegy. Nem mondunk újdonságot azzal, hogy a két világháború meghatározta a huszadik század hazai társadalmának emlékezését egészen máig, és a folyamatnak korántsincs vége. Ennyi év után azonban mégiscsak különleges alkalomnak számít, ha elsődleges forrásból halljuk ezeket a történeteket – azaz olyanoktól, akik maguk is részesei voltak ezeknek. Most már olyan generációk végezték el iskoláikat, alakítják társadalmunkat, amelyek nemhogy a világháborúk, de az 1989-es forradalom során sem éltek még. E sorok írója is éppen ezt mondhatja el magáról.

Ebben a tanulmányban olyan történetekről esik szó, melyek elsődleges források, jellegzetességük pedig az, hogy nem elmondott, hanem leírt történetek. Olyan emberek történetei, akik hosszú évtizedek után úgy döntöttek, történeteiket, azazhogy életük történetét papírra vetik – egyszóval az írást választották a kommunikáció, s az abban életben maradó emlékezés eszközeként, írásban kívánták rögzíteni, és társadalmunk kollektív emlékezetének részévé tenni az általuk tapasztaltakat.

Keszeg Vilmos néprajzkutató három hipotézist fogalmaz meg és tárgyal az élettörténet fogalmával kapcsolatosan:³ Az élettörténetek forgalmazása olyan szociális viselkedési stratégia, mely az egyén személyes identitását a társadalomba való beilleszkedés, adaptáció érdekében, történetek segítségével közvetíti, a társadalom pedig, a maga részéről, kommunikációs események során forgalmazott történetek alapján tartja számon tagjait; a forgalmazott történetek regiszterekbe szerveződve jelölik ki az egyén helyét egy adott társadalomban és korszakban; a huszadik században az élettörténetek

¹ Assmann 1999: 36–38.

² Assmann 1999: 51–52.

³ Keszeg 2007.

megszerkesztésének új kontextusai alakultak ki, melyek általánossá tették a történetmondás, a biografikus emlékezet társadalomban betöltött jelentéstermelő, normatív szerepét.

A biografikus emlékezet, a társadalom történetének részei azok a leírt élettörténetek is, melyekről később szó esik, s melyeket népi önéletrajzoknak nevezünk. Mielőtt azonban ezekkel a szövegekkel foglalkoznánk, röviden szeretném ismertetni a néprajztudomány néhány álláspontját, néhány olyan fogalmat, mely segítségével meghatározhatjuk a szóban forgó témakört. Jelen értekezés ugyanis azt ígéri, hogy a világháborúk emlékezetével fog foglalkozni, azonban sajátos szempontból megközelítve azt. A leírt élettörténet ugyanis, legalábbis azok, amelyekről beszélni szeretnék, nem kizárólag a világháborúkról szólnak. A világháborúk eseményei különbözőképpen határozzák meg egy-egy ember emlékezetét, attól függően, hogy milyen mértékben vett részt ezekben a történésekben, mennyi idős volt éppen a háborúk idején, hol tartózkodott, mivel foglalkozott, és így tovább. A háborús események különböző mértékben határozzák meg minden ember sorsát, közvetlenül vagy közvetetten, ott és akkor vagy évek, évtizedek múlva. A világháborúk nagy eseményeivel, híres csataival, sikereivel és tragédiáival, jeles alakjaival, nevezetes dátumaival a történelemtudomány foglalkozik. Társadalmi lenyomataival, sajátos összegzésével talán a szépirodalom. Néprajzi szempontból azonban máshogyan válik számomra érdekessé a témakör: egyéni életutak hétköznapi történeteire, emlékeire vagyok kíváncsi, olyanokra, melyek a nagy történések szempontjából talán nem annyira fontosak, pontosabban úgy fontosak, hogy a nagy történések millió ilyen apró történetek összetett eredményeként is felfoghatók. Egészen apró jelenetekre szeretném felhívni a figyelmet, melyek valamilyen más, egyedi szemszögből világitanak rá a nagy háborúkra.

Induljunk ki tehát egyelőre abból, hogy mi is a népi önéletrajz, mire használható, milyen egyéni és társadalmi folyamatokhoz kapcsolódik.

A népi írásbeliség és a népi önéletrajz fogalmáról

A néprajztudomány, ezen belül a folklórkutatás viszonylag fiatal tudomány, jelentős eredményei a tizenkilencedik század második felétől kezdődően, a huszadik század során bontakoztak ki. Kezdetben a népi kultúrát kizárólag a paraszti társadalom sajátos kultúrájaként értelmezi, „személytelen” kultúraként, a hagyományos népi tudást a szóbeliség útján terjedő műfajokban rögzíti. Népmesék, népdalok, népballadák, mondák, szólások, közmondások és számos más műfaj gyűjtése és kutatása során kialakul az általános nézet, hogy ezek a szövegek, a hivatalos kultúrával (történetírás, szépirodalom) ellentétben nem egyénekhez köthetők, inkább magának a népnek a letisztult, kollektív tudását reprezentálják, annak szájáról szájra terjedő hordozói. Ezeket a műfajokat rendezik sajtó alá a különböző, széles körben elterjedt gyűjtések, népi antológiák.

A magyar néprajztudomány a huszadik század közepe táján kezd érdeklődni a népi kultúra „egyéniségei” iránt: mesemondókat, népi költőket, jelentős folklórtudással rendelkező hétköznapi embereket mint a magyar népi kultúra reprezentatív személyiségeit szólaltatják meg. Ugyanakkor a folklórkutatásnak fokozatosan szembe kell néznie azzal a ténnyel is, hogy a hagyományos szóbeli műfajok a huszadik század során elveszítik egykori funkcióikat, illetve átalakulnak. Új fogalmak jelennek meg, mint például az igaz történet, az élettörténet fogalmai, melyek mintha felváltanák a népmesét, népdalt. Mintha a huszadik századi ember felhagyna a mesemondással, s helyette inkább történeteket mesélne saját életéről, családjá, közössége eseményeiről, háborúkról és eyebekről.

S még tovább menve, a folklórkutatásnak szembe kell néznie a huszadik század során azzal a ténnyel is, hogy egyre több olyan írott forrás kerül elő, melyeket nem hivatalos írók, hanem „a nép egyszerű fiai”, azaz írástudó emberek írtak. Levelek, naplók, gazdasági jegyzetek, versek és sok más írott szöveg kerül terítékre. Ezen írott források egyik fontos szövegtípusa a népi önéletírás, a népi önéletrajz, melynek fő jellemzője, hogy általában idős ember által írt, nagy terjedelmű visszaemlékezés, mely a gyermekkori emlékektől kezdődően, az élet különböző fordulói mentén összegzi egy-egy életút főbb eseményeit, tanulságait.

Néhány évtizeddel ezelőtt megindult tehát a népi írásbeliség iránti érdeklődés. Az 1990-es évektől alakult ki, főként a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem jelenlegi professzora, Keszeg Vilmos munkásságának eredményeként a népi írásbeliség azon típusú értékelése, mely a népi írást, szövegalkotást különböző kontextusok és ezekhez köthető funkciók figyelembevételével jellemzi. A *folklór határán* című munkájában, 1991-ben állapítja meg, hogy a népi írásbeliség nem irodalomvá válni akaró folklór, hanem a szóbeliség és írásbeliség, az anonimitás és tudatos alkotás, valamint a folklorizmus és folklorizáció találkozásánál létrejövő instancia, mely „az abszolút kreativitás helyett az alkotás formális elvárásait részesíti előnyben”. Keszeg Vilmos mutat rá arra, hogy a különböző narratívákat, történeteket forgalmazó egyén (*homo narrans* – a történeteket mesélő ember) szövegeinek alaptípusa a biográfia, az elmesélt élettörténet, illetőleg az autobiográfia, vagyis az önéletírás.⁴ Az életformák zártságának huszadik századi megszűnése, az írni-olvasni tudás terjedése nem csak lehetővé tette szélesebb társadalmi rétegek számára is az íráson alapuló verbális kommunikációt, hanem az egyén életterét egyszersmind kitágítja. Az egyént „az írott szövegek kapcsolják a társadalomhoz, egyénekhez és intézményekhez, örökölt szövegek által kötődik a múlthoz, maga fogalmazta szövegek által hagy nyomot maga után, lakóterét szövegekkel tűzdeli tele, mind az írás, mind az olvasás élményben részesíti, kitölti idejét”.⁵ Az írás mágikus, rituális, esztétikai funkciói mellett a magánszférában tölt be szerepet, tartalmakat merít ki és tárgyként épül be, valamint ekként válik aktivizálhatóvá az egyén környezetében. A szövegek emellett a gyakorlatban egyszerre vállalják és tagadják műfajiságukat, hiszen (akárcsak a tárgyaknak), utóéletük van, másodlagos funkciókkal ruháznak fel (így válik például a Házi áldás mágikus funkciója dekoratívává). A népi írásbeliség nagymértékben fordítja vissza a folklór anonim és kollektív jellegét, a hagyományos ciklikusságot linearitásra váltja, megnő a múltó idő szerepe. Az egyén emellett egyre több időt tölt nyilvános szférában, s éppen ezért arra kényszerül, hogy státusát igazoló iratokra tegyen szert.⁶ Az írás tehát átrendezi a szóbeli beszédeseményben megszokott erőviszonyokat: a népi önéletrajz írója számára kitágul a beszélőközösség szerepe, virtuálissá válik, a befogadás nem a szövegalkotással egyidőben történik, a hagyományos csatornák éppen ezért csődöt mondanak – mondja Keszeg Vilmos.⁷

Mohay Tamás 2000-ben, a *Magyar Néprajz* VIII. kötetében megjelent összegzése⁸ az 1970-es éveket jelöli meg a magyar népi memoárirodalom megerősödésének kezdeteként. Fontos megállapítása az, hogy a világháborúban érintett nemzetek életében ekkorra zárul le egy történelmi korszak, melynek feldolgozására nem csak a szaktudományok, hanem a lokális, regionális közösségek is igényt tartanak. Az életrajzi vizsgálá-

⁴ Keszeg 2002: 208.

⁵ Keszeg 1998: 622.

⁶ Keszeg 1998: 625–626.

⁷ Keszeg 1995: 50–51.

⁸ Mohay 2000.

latokra ugyanakkor a legkülönbözőbb tudományok (orvostudomány, a szociológia, a pszichológia, a pszichiátria, a történelem, a politikatudomány, az irodalom, az antropológia) vállalkoznak, különböző, egymástól gyakran jelentős mértékben eltérő módszertant dolgozva ki.

A magyar néprajztudomány érdeklődése a népi önéletrajzok, élettörténetek publikációinak rohamos gyarapodásában érhető tetten, ezzel párhuzamosan pedig a társadalom működésének leírásában fokozatosan, bár meglehetősen lassú ütemben terelődött a figyelem az egyéni dimenziók, életutak irányába. A magyar néprajztudomány a huszadik század során fokozatosan mozdul el a személytelen nép fogalmától az 1940-es években Ortutay Gyula nevéhez fűzött egyéniségkutató módszeren keresztül az egyéni élet mindennapjainak vizsgálatáig. Azonban, annak ellenére, hogy az évtizedek során, a különböző kutatási programoknak, paradigmáknak köszönhetően jelentősen gyarapodott az élettörténetek gyűjtéséből származó adatbázis, a tanulmány megjelenéséig, tehát a huszadik század végéig egyetlen olyan monografikus leírás készült, mely érdemben tudta felvetni és alkalmazni a problematikát.⁹

Az irodalomtudomány is fokozatosan figyelte fel a népi önéletrajzok kérdéskörére. 1965-ben Gyenis Vilmos jelentetett meg tanulmányt, melyben méltatlannak tartja azt a tényt, hogy az irodalomtudomány nem fordít figyelmet a népi önéletrajzokra. Az irodalmi szférába sorolja be az önéletrajzi jellegű, nem hivatásos, tehát népi alkotók által létrehozott szövegeket, önéletírásokat, úgy, hogy azokat a nemesi memoárirodalomból eredezteti és eszerint korszakolja.¹⁰ A romániai magyar irodalmi memoár az 1950-es (kiadásban az 1960-as) években jelenik meg, az „őszinteség” retorikáját alkalmazva, ezzel szinte egyidőben jelenik meg a műfaj népi változata is a könyvkiadás terén,¹¹ jóllehet ezek néprajzi értékére Bálint Sándor már az 1940-es években felhívta a figyelmet.¹² Áttörést azonban két erdélyi népi önéletrajz publikálása hoz a tudományos diskurzusok számára: Tamási Áron testvére, a farkaslakai gazdálkodó ember, Tamási Gáspár¹³, illetőleg a Nagy Olga néprajzkutató által felfedezett széki asszony, Győri Klára¹⁴ által írt önéletrajz. Ezek a szövegek egyfajta vitát váltottak ki az irodalomtudósok között. Kérdésként merült fel, hogy hová sorolható a nem hivatásos írók tollából származó önéletrajz: szépirodalom vagy folklór? Hiteles vagy nem? Ezen viták közepette indult meg a néprajztudomány érdeklődése is a téma körül. Számos tanulmány született ezidőtájt, melyek a népi önéletrajzok dokumentumértékét, folklóralkotásként való jellemezhetőségét és egyéb megközelítéseit domborították ki. Például, hogy egy-egy ilyen szöveg a népi életmód hiteles forrásból származó leírásaként tekinthető, betekintést ad a család mindennapjaiba, a hagyományos munkafolyamatokba, az életfordulók jelentős eseményeibe (születés, házasság, gyermeknevelés stb.), valamint abba, hogy a történelem nagy eseményeit a hétköznapi ember hogyan élte át, tapasztalta meg. Számos újabb népi önéletrajz került kiadásra, vált elérhetővé szélesebb olvasóközönség számára. A műfaj térnyerése feltételezhetően pedig azt az eredményt is hozta, hogy egyre több egyén vállalkozott hasonló szövegek megírására.

A népi önéletrajz tehát megegyezik: nem hivatásos szerző által leírt saját élettörténet. A szóban elmondott történettel ellentétben, melynek jelenlévő hallgatósága van, az önéletrajz olyan emberek kezébe is eljut, akikkel maga az elbeszélő, vagyis az író, szerző

sohasem találkozik. Mint történet, a társadalom emlékezetének, emlékezési szokásainak sajátos részévé válik. A népi önéletrajz ugyanakkor egészen másként működik, mint például a napló. Nem valós időben, hanem esetenként évtizedekkel az események után rögzíti a történeteket. A szerző a történetek után eltelt idő alatt még számos élettapasztalatra tehetett szert, világnézete, értékrendje fokozatosan alakult, így amikor a régmúlt eseményeit leírja, olyan tudás birtokában van, mellyel a történetek idején talán még nem rendelkezett. Ezen élettapasztalatokon keresztül szűrődik át a leírt történetek mindegyike, a nézőpont az írás, nem az esemény idejére tevődik át.

A világháborúk emlékei gyergyói népi önéletrajzokban, különféle szemszögekből

A továbbiakban három gyergyócsomafalvi személy önéletírásán keresztül szeretném érzékelteni, hogyan tesznek tanúságot ezen visszaemlékezések arról, hogy különböző egyéni sorsokat mennyire különböző mértékben határoztak meg a háborúk, s ebből kifolyólag maguk az emlékezések hogyan jelenítik meg a történelmi események hétköznapi tapasztalatait, mely részeit domborítják ki ezeknek, hogyan épülnek be az események az emlékezés folyamatába.

Mindezek előtt azonban említést kell tennem Antal János (1924–2009) önéletírásáról. Az ő önéletrajzával azért nem foglalkozom bővebben, mert azt a gyergyói közönség már évekkel ezelőtt megismerhette egyik helyi újság lapjain, részletekben, ugyanakkor kötetben is megjelent a kézirat.¹⁵ Említésre érdemes azonban, hogy a második világháborús harcokat és orosz hadifogságot megjárt szerző kézírata szinte teljes mértékben ezen életeseményeknek lett szentelve. Életútja röviden a következőképpen alakult:

Antal János 1924-ben született Gyergyótekerőpatakon, szülei egyszerű gazdálkodó emberek voltak. A hét elemi osztály elvégzése után, mivel a szülők látták, hogy a fiú érdeklődik a könyvek iránt (a nagyszülőktől örökölt történelemkönyveket olvasgatta), rá akarták beszélni, hogy Gyulafehérváron végezze el az egyházi középiskolát, és utána a teológiát – tehát papi pályára szeretnék volna irányítani. A fiatal legény, aki már ekkor erdei munkásként dolgozott, hallani sem akart a papságról, egészen addig, amíg unokabátyja, aki közben Brassó környékén lelkész lett, magához nem vette, hogy fizetés ellenében segítsen az egyház tulajdonában lévő gazdaság vezetésében. Itt, megismerve a papok életmódját, a fiatal Antal János végül is beadta a derekát, és nemsokára Gyulafehérvárra indult volna tanulni, ám – első ízben sorsának alakulása folyamán – közbeszóltak a történelmi események, és választania kellett dél és észak, Gyulafehérvár és Gyergyó, azaz Románia és Magyarország között. Utóbbi választva, a magyar hadseregbe hívták be tizenkilenc éves korában; 1944-ben határőrszolgálatot teljesített a Békási-szorosnál, ahol súlyosan megsebesült, Szatmárnémetibe vitték, hadi kórházba. Ezután több hónapig harcolt különböző frontokon, majd ismét megsebesülve, 1945 márciusától egy Bécs melletti osztrák hadikórházban tartózkodott a háború végéig. Amerikai fogolyként eltöltött hat hónap után több társával együtt indult haza, ám az osztrák-magyar határnál oroszok kezébe került, a szabadulás helyett négy évi orosz hadifogság várt rá, melyet a Kaukázus őserdeiben töltött le, kényszermunkával.

Elmondása szerint minden vagyon nélkül, magyar honvédségi egyenruhában került haza Tekerőpatakra. Csakhamar munkát kellett szereznie, hogy ruhát vásárolhasson, hiszen a hatóságok nem nézték jó szemmel egyenruháját. Azoknak a vagonoknak a rakásánál kezdte, mely szállítmányokat Oroszországba küldtek hadi kárpótlásként. Itt jól hasznosíthatta orosz nyelvtudását, nemsokára vezető pozícióba helyezték, majd különböző iskolákat végeztettek el vele. Többek között könyvelést is tanult, így lett belőle

⁹ L. Mohay 1994.

¹⁰ L. Gyenis 1965.

¹¹ V.ö. Keszeg 2007: 164.

¹² Bálint 1942.

¹³ Tamási 1970

¹⁴ Győri 1975

¹⁵ Antal 2008.

egy időben főkönyvelő. Élete során azonban sohasem hagyták nyugodni a második világháborús események. Már a fronton, tűzszünetek alkalmával verseket írt, naplót vezetett, azonban írásait folyton el kellett dobnia, nehogy kémnek titulálják és kivégezzék. Így veszték el első feljegyzései az amerikai fogság után, majd ugyanígy odaveszett az a füzet is, melyet a Kaukázusban készített, egy papírszákból hasított lapokból.

Feljegyzéseit azonban minden adandó alkalommal újrakezdte, míg 1952-ben a román titkosszolgálat meg nem neszelte efféle tevékenységét, ekkor elkobozták tőle füzetekbe másolt önéletrajzát, feljegyzéseit, vallatták, és megígértették vele, hogy nem beszél, és főképp nem ír azokról az eseményekről, amelyeknek szemtanúja volt. Az elrejtett, két dossziényi feljegyzése azonban megmaradt, és ezekből ismét hozzáfogott az íráshoz, immár teljes titoktartásban, mint mondta, még édesanyja sem tudott róla.

A kézirat végleges formába való öntését az 1989-es forradalom eseményeinek láttán határozta el, két okot említve ennek kapcsán. Az egyik ok az, hogy a forradalom után már szabadon lehetett beszélni a háborús eseményekről, a másik pedig az, hogy látta, szemtanúja volt annak, amint 1989 decemberében Gyergyószentmiklóson (ahová időközben költözött) elégetik a kommunizmus dokumentumait. Sajnálta, hogy elvesznek a dokumentumok, hiszen azok a későbbiekben forrásai lehetnének a történelmi érdeklődésnek, ugyanakkor újra elhatározta, hogy saját háborús tapasztalatait végérvényesen megörökíti, látván azt, hogy a történelmi írások sok tekintetben hiányosak, legalábbis nem közlik azokat az adatokat, melyeknek ő birtokában van. Antal János ugyanis nem elégedett meg a fiatal katona korában tapasztaltakkal, folyamatosan kutatott a gyergyói események után, szemtanúkat keresett fel, kérdezősködött, jegyzetelt, listát vezetett az elesett katonák neveivel. Különösen a Gac-oldali harcok iránt érdeklődött, mely során több mint száz magyar, német és szovjet katona lelte halálát. Az 1989-es forradalom után felállított Gac-oldali emlékművet, úgy tartja, 2007-ben éppen az ő egyik versének (melyet először 1949-ben írt le) hatására helyettesítették egy újabbal, melyet Székesfehérvár város finanszírozott. A székesfehérvári városi előljáróság állítólag azért kereste meg a gyergyószentmiklósi helyhatóságot, mert tudomására jutott Antal János verse, mely többek között arról szól, hogy a Gac-oldalban elhullott székesfehérvári magyar katonákról joggal megelégednek a történelem.

Antal János esetében a második világháborúhoz kötődő, élete végéig tartó munkásságról beszélhetünk. A következő három gyergyócsomafalvi szerző esetében viszont a világháborús események az önéletrajzok fontos, de nem teljes részét töltik ki, annak megfelelően, hogy sorsuk, életútjuk is különféleképpen, de nem teljes egészében meghatározott a háborúk által.

Huszár András – világháború a gyermek szemszögéből

Huszár András 1931. december 13-án született, Gyergyócsomafalván. A pontos dátum azért is fontos, mivel önéletrajza írásához éppen a születésnapján, 2003. december 13-án, 73 éves korában fogott hozzá. Huszár András egyszerű gazdálkodó emberek gyermeke. Nehéz időkben töltötte a gyermekkorát, a két világháború között járt iskolába. Katonaszolgálatra már a békésebb időkben kellett állnia, tűzoltó katonaként ismerte meg először a más vidékek embereit, szokásait. A gépezetekkel kapcsolatos tapasztalatait később sikeresen hasznosította, mezőgazdasági gépeken dolgozott. Előtte azonban a családalapítás nehézségeivel kellett megküzdenie, házat épített, erdőn, fakitermelésnél dolgozott, nyáron gazdálkodott, lovat, tehenet tartott. Három fiúgyermeke született. Konfliktusba keveredett a hatalommal, többek között a kollektivizálás idején is. Erős magyar öntudatát az 1989-es forradalom után is számtalanszor nyilvánosan hangoztatta. Önéletrajzát tanító szándékkal írta meg. Központi eleme a kéziratnak a szerző

határozott világszemlélete: a család iránti tisztelet, a munka szeretete, valamint a szélesség, a magyarság mint erős identitástudat.

Huszár András önéletrajza esetében a második világháborút a gyermekkori tapasztalatok szemszögéből láthatjuk. Igen fontos tapasztalatok ezek, melyeknek főszereplői a szerző szülei. Minden bizonnyal ezek az első gyermekori, legénykori emlékek azok, melyek világnézetét, identitását erősen befolyásolták, ezen élményekből szeretnék idézni néhány szövegrészletet.

Az önéletrajz elején a gyermekkor a gazdálkodó életmód közepette zajlik, a szülők becsületes munkára tanítják, ugyanakkor iskolába jár, leventeképzésen vesz részt, ennek számos részletét is leírja. Egyik első fordulat az önéletrajzban, amikor éppen a mezőn tartózkodik édesapjával, és édesanyja hozza a hírt, hogy „ismét magyarok lettünk”. Nagy örömet ír le ennek kapcsán, a falu kitörő örömmel fogadja a magyar hadsereg bevonulását. Ettől kezdve olyan eseményeket olvashatunk a szövegben, melyek a különböző katonai alakulatoknak a gyergyócsomafalvi tartózkodásához kötődnek: *Egyszer csak kezdtek jönni a németek fényes kocsikkal (...) Beálltak az iskola udvarára, ahol mi otthon éreztük magunkat, úgy jártunk a kocsik között, mintha a mieink lettek volna.* A világháború éve alatt a faluban kialakult közhangulatot a következő részlet szemlélteti: *Ebben az időben erősen folyt a politizálás. Nálunk a műhelyben [kerek műhely] volt a találkozó édesapámmal egyidősek és még idősebbek be voltak kapcsolódva a politizálásba, az újságolvasó édesapám volt, pedig néki csak két osztálya volt. Folyékonnyan olvasott. Aki legjelesebb volt (úgy írom, ahogy olvasták): Ájzenhaver, Sztalin, Hitler, Musulini, Titó, Göbler, Horthi, akit nagyon tiszteltek, most idős fejjel is nehéz végiggondolnom, hogy mennyit emlegették a Nátót, s főbbképpen a Balkánt, és az embargót, volt időm meghaladni őket, mert édesapám azt akarta, hogy tanuljam meg az ő mesterségét.*

Az önéletrajz következő fordulata a német hadsereg távozásával függ össze. Megfigyelhetjük, hogyan tesz a szerző különbséget az egyes hadseregek között a gyermeki szemmel látottak alapján:

A németek is elvonultak, s már hallottuk is, s főképpen láttuk is éjszaka a fényeket, s az ágyúdörgés már közelgett. A hír mindég az volt, hogy győzünk. Egy hetet is így hallgatóztunk, hát egyszer mindenféle járattal vonulnak vissza a németek. Édesapám köpködött, hogy egy ilyen fényes hadsereg menekül a semmi hordák elöl, ez tartott vagy két nap, s egy délután H. M. bácsi áll a Maros-híd sarkán, a lapos kövön, kürtől hosszasan, és utána könnyes szemmel, remegő hangon kiáltja, hogy „a másodszor kiáltom” (mert 18-ban is ő kiáltotta), „mindenki meneküljön, mert jönnek az oroszok”. Mindenki ahogy tudott, pakoltak fel a szekerekre, s akinek nem volt igás állata, az is kapott (...), s a német katonák után indultak Magyarország felé. Édesapám is felpakolt két heti élelemmel, s azzal elindultunk az erdő felé. [Egy hétig tartózkodtak az erdőn, közben Gyergyószentmiklós égését, bombázását látták az erdőről. Egy hét után, mivel Csomafalvát nem bombázták le, hazatértek.] Idehaza mindent visszarakunk a helyére, s mi gyermekek néztük, hogy vonulnak az orosz katonák a falunkon keresztül. Legtöbb részük szekéren, olyanformákkal, mint a németeké, csak a szekerek hosszabbak voltak, s lefestve, olyan se nem kék, se nem zöld, inkább szürkés színű, mindegyik olyan színű volt. Egy estefelé hozzánk is beálltak az udvarra, a lovakat kifogták s a szekér hátulsó feléhez megkötötték, s édesapámmal kezdtek értekezni. Mivel édesapám orosz fogságban volt, tudott velük értekezni. [Hat tiszt volt, mint kiderült, oroszul beszélő családot kerestek, hogy vacsorát főzessenek maguknak, így jutottak el a Huszár családhoz. Rengeteg élelem volt náluk, csupán meg kellett készíteni. A főzéshez átjött a szomszédasszony, A.-né is.] Édesapám kérdezte, hogy mit készítsenek, hoztak be lisztet, és már keverték a palacsintatésztát, s főtt a vacsora is, ők elkezdtek pálinkázni. Mondta édesapám, hogy ez vodka, jókedvük

lett, s jól-jól vacsoráztak, dicsérték édesanyámat, A.-nét is, de főbbképpen Juliskát, aki 22 éves lány volt. Egyik tiszt kezdett legyeskedni Juliska körül, de ő nem félt semmit, amire édesapám akkorát káromkodott, de akkorát, s a nagyobb tiszt rászólt a másikra, „Ne foglalkozz véle, nem látod, hogy az apja hogy félti?” Tovább nem is foglalkozott, hanem énekeltek, s nekem olyan furcsának tűnt az, ahogy énekeltek. Egyszer édesanyám mondja édesapámnak, kéredezze meg, hogy a magyart lövi-e. Mert azelőtt már megbeszélgettük, hogy rokon népek vagyunk. Azt mondja az egyik, hogy háború van, s ha nem lövöm én őt, ő lő engemet. Édesanyám odament hozzá, és egy kicsit óvatosan pofon ütötte, „ne bántsod a magyart”. Édesapám azt gondolta, hogy már ki is fogyott édesanyámból, de egy kicsit elnevette magát a tiszt, és nem bántotta édesanyámat. [Az oroszok másnap elmentek, a román hadsereg érkezett utánuk:] *Két napra rá jött a Mániu gárdája, csúfabbul néztek ki, mint mi leventén, mert ahogy voltunk öltözve, úgy voltunk, de legalább nálunk volt fegyelem, de itt egy rablóhorda banda jött. Úgy néztek ki, mint a menekültek. Mentek be minden udvarra, minden házba, s ami nekik megtetszett, azt vitték. (...) Édesapám tudta, hogy Románia ismét átállt az oroszokhoz, de hogy ilyen horda banda jön, arra nem számítottak. Aminek szemtanúi voltunk, egy nagy magas katona, ha annak lehetett nevezni, ült számárháton, a lábai a földet súrolták, s kérdezték, „hát te hova mész azzal a számmal?”, azt mondta, „Hitler”, s „Berlin”, s mutatott a nyakára, hogy „kecc”. Azt mondja édesanyám, hogy „egy éven belül ez sem ér oda”.*

Itthon voltunk az egész család, s jön egy katonának nevezett valaki, a juhok a kertben voltak, s fut neki a tarka üvecsnek, hogy fogja meg. Édesapám kérdi, mit akar, s azt mondja, hogy éhes. Édesapám azt mondja, hát ha valaki éhes, azért nem kell egy ökröt megölni. Miért nem elég egy tyúk vagy kakas? Azt mondja, az is jó, édesanyám fogja meg a kakast. Meg is fogta, s elment, másnap a Maros hídján ment keresztül, s bekiáltott, hogy „tegnap megettem a felit, s most viszem a másik felit”. „Vigyed, csak ide többet ne gyere.”

Egyedül édesanyám volt otthon egyik nap, s ismét megjelent egy katonafőnök, így mondta édesanyám, kezdett a házban kutatni, s a kamrában meglátta édesanyám ünnepi csizmáit, s már vitte is. Édesanyám kezdett birkózni vele, de csak elvitte. Sz. Z.-ékná tiszt volt, s édesanyám beszaladt, megfogott egy tisztet, s kezdte húzni a kapun kifelé, s mutogatta a lábát, hogy mezítláb maradt, még a katonát látták, ahogy egy kapun megy bé, a tiszt utánakiáltott, s az a csizmákkal a hóna alatt jött is vissza. A tiszt a csizmákat elvette, a katonát pofon ütötte, s visszaadta édesanyámnak, és ő azzal köszönte meg, hogy a tisztnek a kezét megcsókolta.

Az önéletrajz ezen részletei alapján láthatjuk, hogy az események leírása a gyermek szemszögéből történik. Látjuk a szülőket gyakran szinte életveszélyben, látjuk viselkedésüket, közvetlen együttélésüket az állomásozó katonákkal. Felnőtteket látunk, akik, bár háború dúl, mintha valamiféle rendhagyó, mégis hétköznapi interakcióban vannak egymással. Maga a háború távol van a falutól, de a mindennapi élet gyökeresen megváltozik. Még egy rövid részt érdemes elolvasnunk arról, hogy a falu lakói hogyan viszonyultak az adott helyzetben a körülményekhez:

[... egy kortársáról:] *J. a Bartis hegyibe pásztor volt, és a lemaradt német katonákat tejjel táplálta, ahol egy német katonát, inkább tisztet, mert a rangjelzését még sokáig őrizte, ott meglöttek, és ő temette el. Nem olyan rég ott jöttem haza az erdőről, s a vaskereszt, amit J. állított, ott áll a sír fölött. Soha senki nem érdeklődött utána, s így a sírt senki nem zavarta.*

Volt egy ruszki kölyök a falunkban, lehetett 15 éves, gépfegyverrel járta a falut, s annyit tudott magyarul, hogy „zsák-zsák”, gyűjtötte a zsákokat. A már akkor a falunkban levő ideiglenes csendőrök az erdőn bújkáló három német katonát elfogtak (egész biztos

bejelentés alapján), s kísérték be a falun keresztül. Valaki megkérte a feleségem édesanyját, hogy adna nekik enni, gyorsan összecsapott valami rögtönzött finomabb ételt, s jó étvágygal ettek, s kísérték tovább, de a Guszti gyáráig kísérték, mert ott találkoztak a ruszki kölyökkel, aki szembeállította a malom falával, s föbelötte mind a hármat. Élt a falunkban egy kútásó, F. A. bácsi, aki elvette a halálcédulájukat, s nem messze onnan (...) ahogy akkor lehetett, eltemette őket. (...) Később A. bácsi elküldte a halálcédulákat, s jöttek is a hozzátartozók, de a sírt nem bontották meg, s A. bácsinak meghonorták a jóságát, s utána levél jött Németországból, s megköszönték A. J.-nek is, hogy nagyon sok német katonának könnyített az éhségén.

Tulajdonképpen értékrendek találkozását, találkozatását olvashatjuk ki az önéletrajz ezen részéből. „Fényes”, rendezett hadsereg áll kontrasztban szervezetlen, erőszakos csapatokkal. A mássággal való találkozás, idegenből érkezett hús-vér emberek (katonák) megismerése – egy sor jó, és még több rossz élmény, melyek végigsöpörnek a falu életén. Huszár András életének első fontos élményei ezek, melyek minden biztonnyal meghatározták értékrendjének fejlődését, személyiségének további alakulását.

Köllő Teréz – világháborúk női szemszögéből

A szerző (1909-2008) Gyergyócsomafalván született. Szülei és nagyobb fiútestvérei gazdálkodók voltak, gazdasági helyzetük átlagosnak volt mondható, sem túlságosan szegények, sem számottevően módosak nem voltak: földműveléssel, állattartással, illetőleg erdei munkával (fagyújtással, favágással) foglalkoztak. Szülei tizennégy éves korában döntöttek el, hogy a gyergyószentmiklósi katolikus leánynevelő intézetbe írják, így biztosítva neki megélhetést. Úgy gondolták, hogy a zárdai élet, az apácáság egyszer s mindenkorra biztonságot jelent a fiatal lánynak. Köllő Teréz úgy emlékezett erre az időszakra, mint élete első nagy konfliktushelyzetére, bár a konfliktus inkább belső, mint külső tényező volt. Úgy fogta fel a zárdába való belépést, mint az élettől való elszakadást, mint egyfajta halált, végül is azzal a reménnyel győzte meg magát, hogy az intézetben legalább azt teheti, amit leginkább szeretne: tanulhat. A tanulás azonban nem úgy sikerült, ahogy ő szeretne volna, a zárdába való belépésekor ugyanis a főnövér konyhai szolgálatra osztotta be, és ettől kezdve évtizedeken keresztül a főzés és házvezetés lett a hivatása. Évekig végezte a konyhai feladatait Gyergyószentmiklóson, alig több mint 10 kilométerre otthonától, úgy, hogy szülőfaluját igen ritkán láthatta viszont. Ezután került Szatmárnémetibe, a rend székhelyére. Itt újabb reményt táplált, ami a tanulást illeti, de ez a reménye is szertefoszlott, szakácsnőként folytatta ottani életét is. Soha nem tudott beilleszkedni a zárdai életbe, de elszakadni sem tudott tőle, azonban éppen a második világháborúnak köszönhetően végül kilép a rendből. 1944-ben hazakerül Gyergyócsomafalvára, ahol egy kétgyermekes özvegyemberhez megy férjhez. Élete végéig kívülállóként érzi magát szülőfalujában, ahogyan kívülállóként érezte magát zárdai élete során is.

1980-ban Köllő Teréz megírta önéletrajzát, s ettől kezdve, a 2008-ban bekövetkezett haláláig az általa „könyv”-nek nevezett kéziratot életének egyik legfontosabb vívmányaként tartotta számon. Költő szeretett volna lenni egész életében, vallotta be már első találkozásunkkor, s idős korára adatott meg a lehetőség, hogy írásban kifejezze gondolatvilágát, leírja és versekkel tüzdelve küzdelmes életútját. A tény, hogy évtizedekig zárdában élt, meghatározta erősen vallásos jellegű írásmódját is.

Köllő Teréz önéletrajzának első oldalai gyermekkorának első élményeit ismertetik, ezen események szorosan összefüggnek az első világháborúval. Hiányos emlékek ugyan, de láthatjuk általuk, hogy családja életére milyen hatással volt ez a történelmi esemény. Önéletrajzának első mondatait idézem:

Visszaemlékezés kislánykoromra, 1916-tól. 6 éves voltam. Ekkor eszméltem rá létezésemre. Mert ekkor cseppentem bele az élet zuhatagos megpróbáltatásába, a '16-os háborúba. Kicsinységem ellenére is már föl kellett csöpp kis eszemmel fognom, milyen kétségbeesés fenyegette életünket. Emlékszem, édesanyámra, bátyámra, ki még csak tíz éves volt, s nagynéném is hozzánk jöttek, hogy együtt legyünk, ha meg is kell halni. Édesapánk még nem volt hazajöve a harcterről. Sírtunk, mialatt fölpakoltunk a szekérre, amit csak lehetett, hogy a lovaink alig bírták. Édesanyámékkal együtt keservesen sírtunk, hogy mi lesz velünk. Hát mégis elindulánk a nagyvilágba, de nem tudták, hová, merre is induljanak. Aztán mégis csak maguk elébe vették az utat, mentünk, csak mentünk, bátyám nőgatta a nagy teri alatt kullogó lovakat. Méghozzá nagy hágókon is kellett menni, ilyenkor a kicsi testvéreimnek is bizony le kellett szállniok a szekérről, s jó hosszat gyalog menniük.

Mezősámsodon állapodnak meg, nehéz körülmények között élnek, élelmük nincs. Nem tudni, meddig voltak távol, Köllő Teréz emlékei e téren hiányosak. A hazatérés után szegénység, feldúlt élet vár rájuk:

Miután elcsendesedett és megszűnt a zavaros helyzet, s vége lett a háborúnak, elindultunk hazafelé, egy kicsit megkönnyebbült szívvel. Bátyánk, Péter azt sem tudta, hová legyen örömeiben, hogy még egyszer hazáját viszontláthatja, az édes szülői házat, ahol kisgyermekként boldog, gondtalan életét töltötte. Meleg őszi szellő kezdett lengedezni hazautazásunk alatt. Eljött a drága nap, melyen nagy megnyugvásunkra, beérkezvén kedves szülőfalunkba, Csomafalvára, csend uralkodott, meg volt tisztulva a falunk az ellenségtől.

E néhány bekezdés szól csupán az első világháborús emlékekről, melyeknek elszenvedője, nem résztvevője. Kislánykorát ugyanakkor az első világháború következményei befolyásolják, családja nehezen áll lábra a szegénységből:

Csak sajnós sokmindenünk eltűnt a lakásunkból, újra kellett kezdeni a visszaállítást, berendezést az előbbihez, hogy háztájunk visszanyerje eredetét. Édesanyámmal ketten sokat sírtunk a nélkülözések miatt. Nemsokára édesapánk is megsebesülve hazajött a háborúból, jobb karja golyó által átlöve. Szegény édesapánk, a nagy bánattól csüggedten, s még hozzá fél kézzel, azt sem tudta, hol is kezdjen az élet reformjához a családban. Azonban a múltnak szenvedései talán háttérben maradtak, ha maradtak... Itthon új csapásokkal kellett szembetalálkoznia, vállaira neheztedek a magas állami adók súlyai. Oly fájdalmas napok, évek voltak ezek, hogy fellelegezni is alig tudott, s még a hattagú család fenntartása, szegényes sorssal, úgy, ahogy lehetett... (...) El lehet képzelni, milyen rettentő nehéz volt az élet fenntartása a családban – édesapám s bátyám két lóval állandóan erdei munkán voltak. Keresetüknek esetleg egyharmada maradt meg a család fenntartására. A többi mind az ilyen-olyan adók emésztették fel. Bizony akkoriban is úgy terhelték az adókkal a földműves parasztságot, hogy alig bírta lenyelni a nyálát.

Édesapám is egy kicsit helyre tudta állítani családunk jobb létét, már amint lehetett akkoriban. Amazoktól eltekintve, megtörtént, hogy néha-néha belekeveredett a barátai társaságába, és jobban belekóstolgatott az italok ízlelésébe, míg csak a pohár fenekéig le nem jutott – ami bizony sok bajt, kellemetlenséget okozott a családban. Ezért négy-öt éven át bizony volt édesanyámnak sok keserősége, mert sok, és még nem egyszer is nagy bajok származtak abból.

A szöveg ezek után viszonylag békés időszakot ír le, amikor a szerző cseperedő leányként a háztáji gazdálkodásban vesz részt, kisebb testvéreit neveli. Részletesen taglalja élete első nagy fordulatát, azt, hogy szülei zárdába adják, előbb a gyergyószentmiklósi leánynevelő intézetbe. Az intézeti élet konfliktusokkal teli, hosszú leírása következik, sok belső vívódással, igazságtalanságok sorozatos elviselésével. Néhány év után kerül távol szülőföldjétől, Szatmárnémetibe kerül, az apácarend székhelyére, ahol ismét nehéz sorsa van, tanulás helyett konyhai szolgálatot teljesít, sohasem lesz igazi

szerzetes apáca, csupán szolgál. A második világháborút megelőzően egy időre visszakérül Gyergyószentmiklósról, ahol már gyakorlott szakácsnőként végzi teendőit. Itt érkezik el a szöveg, mintegy villámcsapásként, a háború első élményeihez, a várost ért támadást sajátos szemszögből láthatjuk a szövegben:

1944 – A partizán előőrség Gyergyószentmiklóson

Úgy augusztus közepe felé, egyik napján, alig pitvarodó hajnalán, amint előre jelezte az a rettenetes érzést lelkünkben végbemenni, pillanatok alatt átéltek, ecsetelni is képtelen vagyok: a partizánok előőrsői betörték városunkba, Gyergyóba. Nyugodt-gondtalan, boldog éjszakai álomba ringatva pihent, zajtalan, néma csendben az egész konvent élő-lénye, akik zárdánk levegőjét, amely oly altató volt, lélegezve szívtuk...

Rettenetes! Megsüketülnek a fülek! Csakhogynem megrepednek a szívek! Inogva megrogynak térdeink, reszketnek az idegek! A rettenetes ijedségtől az idegeink kimerülésétől még a szájunk is alig jut szóhoz a remegés miatt... Nincs még reggel! Négy óra hajnali jelez óránk, a város felső fele, Felszeg, lánggal ég! Visszhangzik a város a visszautódó üvöltözéstől, istenkáromló, ocsmány lármától. Rombolják a házak, épületek falait, törnek-zúznak, ahol keresztül mennek. Menekül a lakosság. Még a föld alá is, ha tudnak. A jajveszékelő kiáltások összevegyülnek az istenkáromló gyilkolókéval. Leírhatatlan történet!

És a zárda egy-egy lakója nem is tudja, mire vélje, amikor legédesebb álmából fölriadván, mert minél közelebb hallja a vészt – felugranak szanaszét, kiáltják: „Jaj Istenem! Végünk van!” Erre a szokatlan ijedségre kiugrunk az ágyból, eszünket vesztve. Elkiáltja magát egy jóakaró civil férfi: gyorsan az óvóhelyre, mert veszve vagyunk! Az eszünket úgy elvesztettük, még időnk sem volt már, emiatt némelye csak úgy, hálóingükben, ahogy kiugortak az ágyukból, szaladtak le az óvóhelyre. Azok a nővérek, akik a növendékeket rendezték, rettenetes izgalmukban azt sem tudták, hol kezdjék, hogy mielőbb az óvóhelyre juttassák őket a nagy felelősségük miatt. Így végre mégis csak jól sikerült az ügy, mert amire leérték zárdánkig a partizánok, akkorra teljes üressé lett a zárda mindenfelőli négy fala, s az óvóhelyünk kulcsa magunkra volt fordítva.

Hogy azalatt a zárdánk falaival, s annak minden házával mit műveltek, arra gondolni is gyötrelmes volt. Hát még, ha szemeinkkel néztünk rá? Hogy azalatt az épületet mindenhol átyuggatták a golyókkal, a vakolat darabokban leomolva, a porta kapuja bejáratánál a szobrokat mind rostára lyuggatták, szóltak, csattogtak a géppuskák, csak úgy okádták a golyókat, mint a tűzhányó a lavinát...

Ez a pusztító harc tartott úgy hat órán át, amíg a magyar honvédek ki nem űzték az ellenséget. Ekkor már mi is az óvóhelyről ki-ki merészkedtünk, hogy szétnézessünk a romboló harcnak látványán. Amely pusztítás elfelejthetetlen fájdalmas mérge máig is úgy él bennem, mint akkor. Mentem, hogy kinézzek a zárdakapun, de a látványra, jaj, Istenem! bennem csaknem megfagyott a vér. Az a sok halott civil – vagy ruszki ellenség? –, melyik hanyatt, másik arccal, mint romhalmaz-tárgy, ott hevert, mintha temető lett volna a városunk. A zárdánk kapuját is azért nem tettük be, mert odaesett áldozatul egy civil férfi. A fájdalomtól szorongva, hogy mi lesz ezután, a rettegés hasogatta szívünket. Oh, azok a kérdő és bizonytalan jelek! Az óvóhelyünkre a magyarok még foglyaikat is megbilincselve lehozták közénk, ott volt kettő-három is két-három napig... Egyszer észrevétlenül úgy eltűntették őket, hogy észre sem vettük, tovább mi lett azokkal.

Aznap délután kicsit lecsendesedett a rettegett hangulat. Drága magyar honvédejaink körülvették zárdánkat, annak gyümölcsös szép kertjét. Ott szintén volt egy óvóhely a föld alatt, a tetején egy kiemelkedő dombbal. Én is éppen oda húzódtam meg, de amikor a ruszki a fejünk fölé, a dombra fekszökdöstek, tombolva puffogtatták, szórták golyóikat puskájukból szerte-széjjel, még be is kukkantottak bunkerünkbe, de nem láthattak meg, úgy be voltunk húzódva egyik sarokba. A félelemtől lélekjelenlétünk is már elmerülni lát-

szott, mintha félelem-tusánkat éltük volna át... én akkor úgy odalettem, mint a kihagyott pulzus. Vízrel kezdtek dötszölgetve életre kelteni a növértársaim. Ez volt a halállal vívott szenvedésünk átélése. Már egy napja volt, hogy nem ettünk semmit.

Az idézett részben érdemes megfigyelni, hogyan válik nőként, nővérként a háborús események elszenvedőjévé, tehetetlen áldozatává. Nem történelmi tényeket közöl, hanem elsősorban az érzéseket, amelyeket társaival átél, miközben közvetlen környezetében ég a város. Érthetetlenül veszi tudomásul, hogy „odakint” katonák és civilek hús-vér áldozatokként vesztek életüket valamilyen, szinte érthetetlen okból kifolyólag.

Körülbelül egy héttel a történetek után növértársaival vonaton visszaindul Szatmár-ra, a központi zárdába. Vonattal indulnak útnak, életük többször is veszélyben forog. Félelmetes utazást ír le, mindenütt bombázások, halottak, sebesültek látványa fogadja. Azzal az érzéssel utaznak, hogy az oroszok végig a sarkukban vannak. Félelmük, mint kiderül, nem alaptalan, hiszen nem sokkal azután, hogy Szatmárnémetibe megérkeznek, a várost lebombázzák. Őket a városból egy közeli helyre menekítik, itt élék át az eseményeket:

Rettenetes zúgó bombaeső, zuhogva, számolva egymásután. Este 10-től 12-ig. Mintha Szatmár felett a kihúzott szőnyegen vörös lánggal égő bomba gyúlna! Jaj a városnak, jaj! Amely kihalt, s romba dőlve. Nincs többé, ami volt. Elrettentő annak a vakító sötét éjben lánggal égő fénye – a szőlős hegytetőn olvasni tudtunk volna szabad szemmel, ha kimerészkedtünk volna lakásunkból – de úgy remegtünk a fénytől s a bombarobbanásoktól, hogy még a fülünket is bedugtuk. Azonban lakásunk mozgott, minket is hol ide, hol oda dobott a légnyomás ereje, készen voltunk a halálra. Ez pedig tíz kilométer távolra esett a várostól. Ilyen körülmények között éltük át mi is azt a borzalmas történetet a négy nap alatt.

Ezután romban hevert Szatmár városa. Megszűnt a kegyetlen ostrom, mi is visszamerészkedtünk menni otthonunkba, a zárdába. Az épület udvarának közepén állt egy magas, toronyszerű virág-grupp, közepébe volt fúródva a bomba, mely szerencsére nem volt elrobbanva. Így a jó Isten megóvott annak pusztító hatásától, de hamar el is tüntették a katonák. Hanem volt számtalan áldozata a püspöki palota székesegyházának, amelyet föld alá temetve bombáztak, fájdalom, ott kő kövön nem maradt, éppen csak a romjai voltak láthatók. Ezek az értékes nagy egyházi emberek hősi halált halva adták vissza életüket Teremtő Istenüknek, köztük három szerzetes növértársam, legyen üdv s béke poraikra, lelkiük szálljon föl az égbe! Azért is éget teljes-porrá az épület, mert telitalálat érte. A tüzes nyelvek lángja, az ellenség, kieszelt kegyetlen, gonosz, mérges fullánkjából kiszabadult, istentelen taktikával rohant Egyházunk ellen, hogy megdöntsék, Isten-tagadásra kényszerítsék. Légy irgalmas, Uram!

Szánalmas lett a város, amely, mint Jeruzsálem, pusztulni indultnak volt kitéve. Hogy mindazt Isten miért tűrte? Hogy engedte meg? Ezt véges emberi ész kifürkészni sose tudja, mert az Isten a végtelen, örök és tökéletes, ő ítélkezik hatalmával az emberiség felett. Márpedig az ember csak véges, így sorsa felett nem rendelkezik, s nem is dönthet.

Nagyjából itt ér véget a második világháború élményeinek leírása. Mindent távolról látunk a szöveget olvasva: mintha egy másik, egy „külső” világban történnének az események, melyeknek a főhős bármikor áldozatul eshetne, de melyekhez az égvilágon semmi köze sincs mindezek ellenére. A szöveg nem foglalkozik a történetek magyarázatával, nem mutat be nemzetpolitikai nézeteket, csak egyvalami fontos: bármilyen szörnyű eseményeket is él át a szerző, a szatmári zárdá lebombázása, a zűrzavaros helyzet számára elhossa a rég várt lehetőséget: kiléphet a zárdai életből, melyet sohasem akart magáénak, és hazatérhet szülőfalujába.

Czirják Gergely – világháború a résztvevő szemszögéből

Egy 1979-ben megjelent kötetben Salamon Anikó öt személy önéletrajzának részleteit közölte.¹⁶ Közöttük egy gyergyócsomafalvi kovácmesterét, Czirják Gergelyt is. Czirják Gergely (1913-1993) különleges, korának szemléletét meghaladó ember volt, aki olyasmit is leírt, amit akkoriban a hatalom nem engedett volna publikálni. Kéziratának teljesebb változata 2000 után jelenhetett meg.¹⁷ Önéletrajzát 1976-ban kezdte el írni, 250 oldalnyi terjedelmű, kétrészes írásmű lett az eredmény. A kézirat érdekessége, hogy írógéppel íródott, folytonos szöveg, azaz nincs bekezdésekre tagolva, csupán néhány alcím jelzi az életút egy-egy fontos állomását.

Életének egyik fontos szakaszát a második világháborúban való részvétel jelenti, kézírata első részének felét a háborús élmények töltik ki. A magyar hadsereg katonaként, Hajdúszoboszlón kezdődik életének ezen szakasza, s itt kapja a becenevét, melyet önéletrajza címéül is választ: Havasi Gyopár. Lássuk, hogyan alakul sorsa vallomásai alapján.

Önéletrajzát korai nehézségek leírásával kezdi, fiatal legénykeként számos viszonytagságon átesik, több helyen inaskodik, Csíkszeredában, Gyergyóalfaluban, majd Brassóba szökik szülei tudtán kívül, megélhetést keresve. Sokat éheznek, sok igazságtalanságban van része, s éppen ezért *lázdó forradalmár* lesz belőle, ahogy írja magáról. Már igen fiatalon nagy elhatározása lesz, hogy Magyarországra szökik, neki is indul, ám a határon elfogják, és azt a tanácsot kapja, hogy álljon katonasorba, mert csak katonaszökevényként fogadhatja be a szomszédos ország. Ettől kezdve katonaeveit várja, tovább inaskodik mostoha körülmények között. A román hadseregbe aztán eleve úgy vonul be 1935-ben, hogy meg fog onnan szökni, és Magyarországra megy. Katonaként vasútépítésnél dolgozik. A rendkívül mostoha körülmények, a munkát irányító tisztek embertelen tettei egyre inkább meggyőzik a szökés helyessége, szükségessége felől. Mindössze három hónappal a besorozása után Ártándnál átszökik a határon, megszerzi a magyar állampolgárságot, Hajdúszoboszlón állapodik meg egy rövid ideig. Nemsokára, 1939-ben katonának kell állnia, besorozzák, mivel küszöbön a háború. Tüzérséghez kerül, inaskori képzettsége folytán kovácsként szolgál, lovakat patkol.

A teljes kézirat nagyjából egyharmadánál ér el a magyarországi katonasorba lépéséhez, a második világháború kezdetéhez. Különös sorsfordulat székelyként Magyarországon katonai szolgálatot teljesíteni. Tüzérségi kiképzéseken, hadgyakorlatokon vesz részt, az alakulat kovácműhelyben rátermettségről tesz tanúságot, néhány kalamajkába is belekeveredik, ezeket írja le élményként erről az időszakról. Az események leírása közben a világpolitikai helyzetről is tudósít, sajátos stílusban, ugyanakkor a következő részletből érzékelhetjük érdekes, csípősen humoros, értelmező jellegű írásmódját:¹⁸ *Az ütegnél és a patkoldában is rendkívüli nagy volt a forgalom. Új, eddig nem látott emberek, póttartalékosok öltöztek be tüzérnek, úgy, hogy az üteglétszám a duplájára növekedett. A behívott lovakat, szekereket a lovardában vették át a gazdáktól a tüzérosztály állományába. Nekünk, kovácsoknak minden lovat sürgősen újba kellett patkolni. Mindenki dolgozott, készülődtünk, de senki sem tudta, hogy mire, de azt a katonával nem is szokták közölni – sehol, sohasem. (...) Idegesen szálldogáltak a kacsahírek, de senki nem tudott meg semmit a valóságos helyzet alakulásából. Akkor a valóságos hadihelyzet az volt, hogy Hitler elérkezettnek látta az időt ahhoz, hogy Európa térképén újabb változásokat hajtszon végre. És én ezen nagyméretű Hitler-tervekből csak azt jegyzem le, ami közvetlenül*

¹⁶ Salamon 1979.

¹⁷ Czirják 2000, 2004.

¹⁸ Az idézett szövegrészeket nem a megjelent kötetekből, hanem a kéziratból veszem át.

minket érintett. Ugyanis Hitlernek a saját önző vaslogikájával teljesen sikerült, hogy a környező kisebb országokra a saját akaratát rákényszerítse. A román kormányzatra olyan mértékű nyomást tudott gyakorolni, hogy Észak-Erdélyt vissza kell adniok a magyaroknak, mivelhogy a nagy cél eléréséhez ez feltétlenül szükséges, de ugyanakkor az összes román olajkutakra is feltétlenül szüksége van. Sőt, együtt fognak harcolni „a világot fenyegető bolszevizmus” ellen a végső győzelemig, de akkor majd gazdagon kárpótolva lesz Románia, úgy, hogy el sem tudják most képzelni. Így adta be a kezét Hitler a románoknak, no meg egy kis fenyítést is kilátásba helyezett parancsnemteljesítés esetén. És már olvadozott a nagy jégtömb lassan. A Horthy-kormányzatnak meg azt a kezét adta be, hogy most csak Észak-Erdélyt kapják vissza, de később majd az egészet, sőt, az ezeréves határokat is. Csak mellette ki kell tartani az utolsó nagy győzelemig, ugyebár. De hogy is mert volna másfelé kacsintgatni az általánosan csödben fuladozó magyar kormányzat, hiszen Hitlert félistennek nézték, a nagytöke és a nagybirtok legendás hírű védelmezőélt látták benne megtestesülve lenni. Szegény kis halacska a cápa szája ügyiben. És kezdetét vette az alkudozás román-magyar részről. De nem tudtak közös nevezőre jutni, igen fájdalmas volt az amputálás. Amikor látta Hitler, hogy nem megy a munka Turnuszeverinben, akkor meghívta a feleket Bécsbe, és a nagyobb hatás kedvéért még az olasz külügyminisztert, Csiánót is odarendelte. De ott már úgy ment minden, mint a karikacsapás, semmiféle alkudozásnak helye nem volt, hanem mindkét fél habozás nélkül fejet hajtott Hitler akaratának, és megtörtént a híres bécsi döntés. A bécsieknek a bécsi döntéshez semmi közük nem volt, hanem az egy erősnek a két gyengébb engedelmeskedett.

A bécsi döntés közvetlen hatása Czirják Gergely sorsára az volt, hogy Debrecenben állomásozó alakulatát Észak-Erdélybe vezényelték. Határtalan örömet ír le, mint mondja, „hazátlan” létére újra hazatérhet szülőföldjére, ha majd az felszabadul. Ajánlatot kap eközben arra, hogy a katonai szolgálat helyett Budapestre menjen kovácmester-iskolába, a haderő keretén belül. Nem fogadja el az előléptetés lehetőségét, azt mondja tisztjének, a hazáját szeretné inkább szolgálni, harcolni a bajtársaival. Általános örömet ír le tehát a katonák körében abban az időszakban, amikor Észak-Erdélybe készül az alakulat: *Bevonultunk Debrecenbe, de még két hét volt a kitűzött napig, és azt az időt arra használtuk fel, hogy ragyogóra palléroztuk minden hadfelszerelésünket. Lövegek, löszerkocsik, lovag, tényleg minden ragyogott az őszi napfényben, úgy, mint a tüzerek arca is. És elérkezett 1940. szept. 5. is. Érmihályfalvánál ünnepi beszédek hangzottak el, felnyílt a határsorompó, és átléptük a megszűnt határ vonalát. A magyar lakosság leírhatatlan lelkes örömmel fogadott bennünket mindenhol, és özönvirággal halmoztak el bennünket mindenhol, sőt, több községben ügyes szervezéssel kaláccsal és borral kínálták meg a bevonuló honvéd sereget, azonban árnyoldala is volt elébb-elébb a bevonulásnak. Virágcsokorba rejtett kézigránátot is dobtak az egyik löszeres kocsinkra, ami felrobbant, négy magyar honvéd és hat tüzérlovunk esett áldozatul. (...) A román nemzetiségű lakosság bizony nem szívesen fogadta a bevonuló honvédséget, és ezt elárulta a magatartásuk is. Amikor ugyanis odáig értünk, a szép kis Zilahon töltöttük az éjszakát. Reggel a pontos időben indultunk neki a meredek Meszes hegységnek, amelyik útszakasz is szándékosan járhatatlanná volt téve. Műszaki csapataink éjjel-nappal dolgoztak, hogy a mesterséges akadályokat el tudják hárítani. [Egy Ördögkút nevű román falucskában állomásoznak.] És ahogy elkezdődik az ebéd kiosztása, azt halljuk, hogy géppuska kelepel a közelben mögöttünk, és azzal egyidőben az előttünk lévő két magas hegy oldalából kézfegyverek golyói poroznak az út hosszában. Feküdj! – ordítja Hetey főhadnagy úr, és az üteg legénysége hasravágódik, ki hol állott, ott. Mi ez? Mi ez? De mi ez? Senki nem tud semmit. Pillanatok alatt megszervezik az elhanyagolt oldalbiztosítást, és gyors járőrök fésülik át a hegyoldalakat. Gyors hírszerzés, hogy mi is ez. És hamar kiderült, hogy az egyik templom*

tornyából a román papnak a lánya géppuskatüzet nyitott a kis patakocská mellett pihenő gyalogságunkra. Nagy pánik, zűrzavar, de pillanatok alatt elnémult a géppuskatüz, honvédeink pillanatok alatt rángatták el a veszedelmes fegyver mellől ezt a fanatikus nősze-mélyt, akinek volt bátorsága védtelenül megtámadni egy békés szándékú hadoszlopot. És azonnal következett a megtorlás, gyújtógránát, sortüz. S már égtek is a zsúpfödeles kis házikók. Szegény hegyilakó emberek hajlékai. – Kiderült, hogy a hegyoldalakon lévő kb. húsz fegyveres számára volt jeladás a román lány sortüze, az ellenállókat csakhamar elfogták. Negyven katona életét követelte ez a jelenet. Rövidesen ezután véletlen balesetben megsérül Havasi Gyopár lába, négy hétig gyógyul a debreceni kórházban, ezután utazik vissza ütegehez, mely közben már Kolozsváron állomásozott. Ekkor volt alkalma néhány napra hazakérezkedni hét éve nem látott szüleikhez is. Kolozsvárról aztán rövidesen visszamenetelt a szakasz Debrecenbe, távozásukkor ugyanúgy, mint érkezéskor, a kolozsváriak „kitettek magukért”, Mátyás lovasszobra körül terített fehér asztaloknál vettek búcsút tőlük.

Debrecenben kiképző lett, hatvan román ajkú újonc került a keze alá, akik egy szót sem tudtak magyarul. Pozitív élményei voltak ezekkel a katonákkal, „román fiainak” nevezi őket, kölcsönösen tisztelték egymást. Röviden írja le, hogy 1942-ben leszerel, és hazamegy Gyergyócsomafalvára, kovácműhelyt létesít, családot alapít. Néhány mondat mindössze, amelyben mindezt leírja, hiszen sorsa újabb fordulatot vesz, már első gyermeke megszületett, amikor 1944 februárjában „sasos behívóparancsot” kap, vissza kell térnie Debrecenbe. A tüzéréget csakhamar Lengyelország felé irányítják. Gyorsan pörögnek az események az önéletrajzban, néhány bekezdésben leírja az üteg be-vagonírozását, majd csakhamar Stanislau-nál tartunk, tűzharcok közepette: *Sztaniszló közepes rangú és népességű szép lengyel város. A keleti fele orosz, a nyugati fele pedig német kézen van. Folynak az elszánt utcai harcok a város birtokba vételéért mindkét részről, mivelhogy harcászati szempontból igen fontos csomópontot képez. A mi lövegeink is most avatkoznak a tüzérégi párbaj megvívásába, német irányítás alatt. A német lövegek szaporán okádják a tüzet, és a mieink is tűzparancsot kapnak: „Oldal, 00, szintező, 202, repeszgránát, 5-ös töltet, kész, sortüz.” Elemkiigazítás, adja a megfigyelő állomás. „Oldal, 03, szintező, 205, 5-ös töltet, kész, sortüz.” Az elemek maradnak. Kész, sortüz. Elemkiigazítás, sortüz. És süvítnek a magyar lövedékek a légen át, kb. 16-18 kilométerre, valahová, hogy talán egy utánpótlási vonalat tönkretessenek, ismeretlen emberek életét oltsák ki, lakóházakat tegyenek romhalmazzá stb., hogy több legyen a szenvedés a világban. – Utóbbi mondata, korábban tett megjegyzéseihez hasonlóan, jól tükrözi Czirják Gergely attitűdjét a hadviselés iránt. Korábbi nehéz sorsa is talán alapja időskori véleményének, emlékezése során együttérez akár az ellenséggel is, ha halálról van szó, az emberek szenvedését nehezen viseli lelkén, még ha az ellenfélről beszél is.*

A városból kiűzött szovjet csapatok is kilométerekkel odébb hangszórókból szórják feléjük a propagandát: míg ők Magyarországtól távol harcolnak, addig a németek a hátrahagyott országot megszállják, és hasonlók. Elmondása szerint a német tisztek tehetetlenek voltak, nem tudták kilőni a propagandát szóró eszközöket. A szovjete láthatóan igyekeztek a magyarokat a németek ellen fordítani. Úgy emlékszik, bemondták a hangosbemondón, hogy a magyar tüzerek egyik lövege nincs eléggé álcázva, vigyék onnan, mert kilövik. Leadtak egy lövést eléje, egyet utána, és hagyták, hogy a magyar tüzerek elrejtésük jobban az ágyút. A szovjet propaganda hatása érezhetővé válik: *Ez a propaganda anyag annyit változtatott a magyar csapatok hangulatán, hogy azt el sem lehet képzelni, és amíg az oroszok a németekre irgalmatlanul vadásztak, addig a magyar alakulatokat valósággal kímélték, és ez a tudat mindenkit ráébresztett arra, hogy a túlsók nem emberevők, hanem logikusan gondolkodó emberek, és csakis a fasizmus ellen harcolnak.*

Ezen jelenetek után a szerző röviden ecseteli, hogyan tapasztalták meg a németek erejének megroppanását: fogy az üzemanyag-utánpótlás, a repülőgépeket nem tudják üzemeltetni stb. Július elején Czirják Gergely ütegére elsöprő csapást mér a szovjet támadás. Fejüket vesztik a tüzekek, a szovjetek repülőgépekkel vadásszák a németeket, miközben a magyarokat valóságos kímélik – ismétli a szerző. Az ütegek kitartanak, de nagy veszteségek érik őket. Nyár folyamán aztán parancsot kapnak, hogy a családos embereket le kell szerelni, így Czirják Gergely vonaton visszatér Debrecenbe bajtársainak egy részével. Megjön a román átállás híre, szovjet-román csapatok törnek előre, s így csakhamar ismét a harctéren látjuk a Havasi Gyopárt. Ezúttal golyószórós lesz az alakulatnál. Október elején Szászfenesnél megsebesül, hatvan szilánk csapódik testébe egy mellette felrobbanó lövegéből. Sok sebesülten együtt Budapestre szállítják, útközben rengetegen meghalnak közülük. Innentől kezdve a győztes hatalmak hadifoglyaként szenved a háborút annak végéig. Hordágyon fekvő utazik vonattal egészen Ingolstadtig. Onnan vissza Bécsbe, aztán egészen Freiburgig, a francia határig szállítják, útközben számos bombázásnak lesznek szemtanúi a sebesült társaival. Érdemes elolvasni, hogy Bécsben, egy temetőben elbújva hogyan él át egy ilyen bombázást: *Amikor a bombázó kötelék felénk ért, a csendes temetőt sem látták érdemesnek megkímélni (...) Ott láttam azt a szörnyű képet, amikor a koporsók a csontdarabokkal repültek a levegőben. A mi szívünk a torkunkban dobogott, és remegtünk a nyomorult életünkért. Ilyenkor nincsen bátor ember. Ilyenkor minden ember reszket az életéért, ha még csak egy perc van hátra belőle, akkor is. Védekezési lehetőség sehol semmi. Ki van szolgáltatva az ember annak, hogy a következő pillanatban cafatokra szaggatja a bomba. És mindez olyan átélés vagy élmény, s mit sem leírni, sem elmondani nem lehet. Állandó légiriadók közepette, sebesültek szörnyű élményeket él át. Napok múlva aztán komoly sérüléseket is szenved egy bombarobbanás folytán: bal alsó lábszára, bal lába eltörik, behasad a tarkója, föld- és épülettörmelék borítja be ebben az állapotban. Innentől kezdve hosszú oldalakon keresztül ecseteli a szöveg azt, hogy mennyi hányódtatáson megy keresztül a főhős, sebesült bajtársaival együtt folyamatosan egyik német város kórházából a másikba szállítják őket, gyakran érthetetlen okokból, jár Regensburgban, Landshutban, Plattlingban. Időközben Németországot már megszállták az amerikai csapatok, mindenütt amerikai katonák vigyáznak a hadifoglyokra.*

Különös élményt ír le Dachauban, ahová 1946 márciusában érkezik. A sok éhezés, nélkülözés után itt friss víz vár rájuk, a körülmények jobbak lennének, ha nem lenne mindenhol frissen megszáradt vértócsa, melyet nekik maguknak kell feltakarítani: *Nem volt mit tenni, hozzáfogtunk súrolgatni, takarítani, mosni, ha nem akartunk a piszokba belefeküdni. Sok helyen még a plafon is véres volt. (...) Napok múlva megtudtuk a vértócsák okát is, és elborzadva hallgattuk, hogy itt mi is ment végbe ezelőtt nem is olyan régen. Ugyanis a mi lágerszakaszunkban még a német hadsereg által elfogott orosz hadifoglyok voltak, még az elmúlt télen is. A szovjetorosz kormány reklamált az amerikai kormánynál, hogy haladéktalanul engedje szabadon és szállítsa haza az elfogott szovjet katonákat. Az amerikai hadseregpáncsnokság sürgősen intézkedett, hogy ez meg is valósuljon. Felszólították az orosz hadifoglyokat, hogy rendelkezésükre áll a vasúti szerelvény, és térjenek haza a hazájukba. Azok pedig megtagadták, és kijelentették, hogy ők nem akarnak hazamenni, hanem nyugaton akarnak maradni. Ez a tény jelentve lett az orosz kormánynak, és erre szovjet tiszték érkeztek ide, és próbálták rábírnival a katonáikat a hazatérésre, de azok inkább megdobálták őket kövel és fagyos krumplival, hallani sem akartak a hazatérésről. Erre fegyveres lengyel katonaságot hoztak ide, és kényszerítették ezeket őket a bevagonizálásra. Az oroszok próbáltak ellent állani, de a fegyveres erővel szemben nem tudtak, és inkább egymást vaságylákkal agyonverték szívességéből, felvág-*

ták a saját ütőereiket, vagy más módon lettek öngyilkosok, csak a hazájukba ne kelljen menniük. Számos borzalmas élményben van része ezután, látván a láger különböző helyszíneit, a krematóriumot.

Időközben állapota javul, így munkaszolgálatot kell teljesítenie, eljut Münchenbe is. Rövidesen aztán visszatérhet magyar bajtársaival Budapestre, ahol leszerelik, és 70 százalékos rokkantságot állapítanak meg az esetében. Sorsának fintora, hogy „magyar időben” alapít családot, ahová immár magyar állampolgárként kell hazatérnie. Felajánlják, hogy Magyarországon maradhasson, de úgy dönt, kijárja az útját a hazatérésnek. Hazatérve látja a háború nyomait, de ahhoz képest, amiket hosszú útja során tapasztalt, úgy látja, Gyergyó vidékét elkerülte a „nagy veszedelem”, a város, a falvak épségben maradtak, s ez egyfajta megnyugvással tölti el.

Itt ér véget Czirják Gergely önéletírásának első része, melynek mintegy felét teszi ki a háborús és fogsági élményeinek leírása. Életének további ecsetelésétől most kénytelenek vagyunk eltekinteni, de fontos tény az, hogy önéletírását ennél a pontnál szándékozott befejezni eredetileg. Később aztán úgy dönt, folytatja a kéziratot, sorsának nehézségeit tovább ecseteli (kovácsműhelyt tart fenn Csomafalván, és számos viszontagságon esik át élete következő szakaszaiban).

Összegzés

Amikor ezeket a szövegeket olvassuk, szem előtt kell tartanunk, hogy maga az írásmű, az önéletrajz az egyes eseményektől számítva jóval későbbi időpontban készül el, összegzi az egyén sorsát, életútját, újraértelmezi a múltat, következtetéseket von le vagy enged levonni az olvasó részéről. Az átélt események közül a fontosabbakat, az emlékezetesebbeket domborítja ki a szerző, hiszen egész életéről kíván számadást írni, és ez a szemszög megköveteli az emlékek közötti válogatást az írás folyamán. Nem csupán maguk az események válnak érdekessé, hanem azok hatása az egyén, vagy akár a közvetlen környezete későbbi életére is – abban a kontextusban, melyet az önéletírás maga mint szöveg, és egyúttal mint cselekvő (író) emlékezés, folyamatszerűen hoz létre.

Bár szűkös keretek között, remélem, mégis sikerült nagyvonalakban láttatni, hogyan válik egységes történetté egy olyan nagy történelmi esemény, mint a világháború, személyes emlékek olvasatából. Különböző egyéni/egyedi szemszögekből láthatjuk azokat a történeteket, melyek népek, nemzetek sorsát meghatározták. Nem láthatunk rá ugyanakkor a „nagy egészre”, főképp nem három szöveg alapján. Nem mondhatjuk el azt sem, hogy ezek a szövegek egy-egy tipikus sorsot közvetítenek, bár kétségkívül egy-egy fordulatban, eseményben az önéletrajz főszereplője, az emlékező egyén sok másik embertársával osztozott. Nem utolsó sorban az olvasás, az olvasó maga is nagy mértékben meghatározza azt, hogy egy-egy írott visszaemlékezés, memoár milyen üzenetet közvetít. (Jelen tanulmány is éppen erre példa, amikor a világháborúk lenyomatait keresi ezekben az írásművekben – lehetne egész más szemszögekből is közelíteni az önéletírásokhoz.)

Láthattuk a második világháborút egy gyerek szemszögéből, az első és második világháborút egy asszony nézőpontjából, olvashattunk harcokról, sebesülésről, fogságról a résztvevő katona emlékezése révén. Gyergyói emberek sorsát látjuk, különböző életkorok, nemek, helyszínek, attitűdök szűrőjén keresztül. A három szöveg egymástól mindezen szempontok alapján jelentős mértékben eltér. Ugyanakkor éppen az eltérések domborítják ki azokat az elemeket is, melyek közősek az egyes visszaemlékezések során megfogalmazott véleményekben. Talán a legfontosabb ezen közös elemek között az, hogy mindhárom szerző többnyire úgy beszél a világháborúról, mint az emberi életet szét-

romboló, értelmetlen tragédiáról. Olyan erős tragédiáról, melyben az „ellenséget” is gyakran szánni kell. Német, szovjet, román – sokszor inkább sorstárs, áldozat, mint ellenség, az emlékezők szemében.

A világháború kiszakítja az egyént a megszokott életéből, elsodorja távoli vidékekre, olyan emberek közé, melyeket/akiket talán nem ismert volna meg másképpen. Esetenként idegen tájakról sodorja a hétköznapi élet színterére ismeretlen, vagy távolról ismert kultúrák tagjait. Ezek a „nagy találkozások” maradnak meg fontos tényezőként a leírt visszaemlékezésekben. Mindhárom önéletrajz tanúskodik továbbá arról is, hogy a világháború egyfajta kezdete azoknak a nehézségeknek, melyeket a túlélő huszadik század az egyén számára tartogat: hamarosan jön a kollektivizálás...

Felhasznált irodalom

- ANTAL János
2008 *Fogságom naplója*. Janus 62 Kiadó, Budapest.
- ASSMANN, Jan
1999 *A kulturális emlékezet*. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskulturákban.
- BÁLINT Sándor
1942 *Egy magyar szeptember. Orosz István önéletrajza*. Budapest.
- CZIRJÁK Gergely
2000, 2004 *Havasi gyopár*. Visszaemlékezések. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- GYENIS Vilmos
1965 Emlékirat és parasztkrónika. *Irodalomtörténeti Közlemények* LXIX. 2. 152–171.
- GYŐRI Klára
1975 *Kiszáradt az én örömem zöld fája*. Kriterion, Bukarest.
- KESZEG Vilmos
1995 A népi élettörténet műfajáról Zsigmond Erzsébet kézírata ürügyén (Utószó). In: Zsigmond Erzsébet: *Sírató. Életem panaszos könyve*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 129–134.
- 1998 Írott szövegek egy személy életterében (Esetelemzés). *Ethnographia* CIX. 2. 589–628.
- 2002 Az írás és a beszéd konfliktusa: egy írástudó asszony „pere”. In: Uő: *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. Komp-Press, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár. 135–148.
- 2007 Élettörténetek populáris regiszterekben. In: Jakab Albert Zsolt – Keszeg Anna – Keszeg Vilmos (szerk.): *Emberek, életpályák, élettörténetek*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 151–198.
- MOHAY Tamás
1994 *Egy naplóíró parasztember*. Nagy Sándor élete és gazdálkodása a 20. század első felében Ipolynyéken. Budapest (Dissertationes Ethnographicae 10.)
- 2000 Egyének és életutak. In: *Magyar néprajz* VIII. Társadalom. Akadémiai Kiadó, Budapest. 760–790.
- SALAMON Anikó
1979 Így teltek hónapok, évek. Öt életrajz. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- TAMÁSI Gáspár
1970, 1971 *Vadon nőtt gyöngyvirág*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

BORBÉLY ANDRÁS

A GYÜMÖLCSKERTÉSZ FIA

Mint tudják, manapság nem érdemes már semmit sem termelni, mivel a paradicsomot Dél-Amerikából hozzák, a búzát a Földközi tenger partjáról, a gyapjút Belső Ázsiából, a fokhagymát Kínából, és így tovább. Mi pedig egyre jobban megismerjük e távoli népek kultúráját, az ők szájuk ízét érezzük a szánkban és az éhség, amit érzünk, szintén nem csak a miénk, hanem az övék is ugyanakkor. Minden harapás almában hosszú hajóutak ringatózását élvezhetjük, ruháinkon hajógyomrok szövőmunkásainak izzadsága csillog, a csirkecombok pedig dalra kelnek, hogy elénekeljék ama távoli, széles fennsíkok lakóinak feledésbe merült népdalait, mielőtt elfogyasztanánk őket.

Mindezt tudva és tapasztalva, bizonyára meglepődnek azon, hogy én, a hajdani híres gyümölcskertész fia, apám örökébe léptem. E tény hajdan engem is meglepett volna, de akkor még nem tudtam, hogy az univerzum körforgása időközben annyira felgyorsult, hogy sehová sem kell elutazzak ahhoz, hogy mindig máshol legyek, mint ahol éppen vagyok.

Amikor sokévi távollét után újra beléptem apám udvarára, aki akkor már rég-rég mozdulatlanul feküdt a kert végébe ásott gödörben, ahová halála közeldtét érezvén önként feküdt bele egy gondosan válogatott fajtákból saját maga által készített gyógynövényágyra, s bízva abban, hogy ha más alakban is, de tőle újra intelligens élet sarjad, nos, abban a pillanatban apám is megérezhette érkezésemet, mert zajt csapott a száraz ágakkal, amik a gödör partjára hullottak, hogy tudtul adja: hagyakoznivalója van a számomra.

Nem siettettem a vele való találkozást, mivel tudtam, hogy így vagy úgy, de nekem kell eltakarítanom az idők során felgyűlt szemetet, kiirtanom a komposztba fészkelte kártékony szárnyasbogarakat, újraácsoltatnom a kerítést, hogy újra lakhatóvá tegyem az udvart a magam számára. Kipakoltam a fővárosi könyvtárból eltulajdonított gazdálkodási szakkönyveket, növényabécéket, oltványozásról szóló filozófiai traktátusokat, elrendeztem a polcokon a távoli földrészekről rendelt egzotikus fűmagokat, a nyolckarú holland tulipán hagymáit, a damaszkuszi kardvirág-gyökereket, a növényajzószeret, a húsevők megszéledítésére szolgáló porkeveréket, a konzervált faháncsvirágföldet, majd kiterítettem a lépcsőkörletre izzadt kapcaimat. Csak ekkor léptem oda apám gyógynövénykoporsójához, nem tagadom, kissé bódultan a pézsmá és vadmenta erős illatától.

Bizonyára emlékeznek rá a környékbeliek, hogy apám akkor már szándékosan nem beszélt semmiféle nyelven, az állatokén sem, sőt akadtak rokonok, akik merő jóindulatból és kegyeletből – a szokásos és mindenkinek kijáró temetési szertartásra gondolok – azt híresztelték, hogy már régen halott, csakhogy a gyógynövények elnyomják a hullaszagot. Én úgy vélem, hogy valójában csak a növények, bogarak és a föld sóinak beszélgetését hallgatta, attól révült el, s mindaz, amit megértett, annyira lenyűgözte, hogy szégyellt volna olyan tolakodó és primitív nyelven megszólalni, mint amelyet az emberek használnak. Fogadalmát – vagy szégyenét – persze az én kedvemért sem törte meg, s talán nem is tehetne volna, mert egész teste valahogyan bele volt süppedve a talajba, mint egy élő sírhant, s egy csapat hangya már jókora adag földet hordott bele nyitva hagyott szájába. Ha nem tudtam volna, hogy ott van, talán észre sem veszem.